

- ” Попов Р. Взаємозв'язок освітнього середовища та становлення лідерських якостей у учнів закладів загальної середньої освіти. *Освіта. Інноватика. Практика*, 2024. Том 12, № 6. С. 120-125. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol12i6-018>.
- Popov R. Vzaiemoz'iazok osvitnoho seredovishcha ta stanovlennia liderskykh yakosteï u uchniv zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Interrelationship between the educational environment and the development of leadership qualities in students of general secondary education institutions]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice*, 2024. Vol. 12, No 6. S. 120-125. <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol12i6-018>.

УДК 37.091.3:373.3-053.6:37.015.3

DOI: 10.31110/2616-650X-vol12i6-018

Роман ПОПОВ

Інститут педагогіки НАПН України, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-3898-9534>

romtchik@icloud.com

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ТА СТАНОВЛЕННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ У УЧНІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анотація. Сучасна система загальної середньої освіти спрямована не лише на передачу академічних знань, а й на формування в учнів особистісних якостей, зокрема лідерських. Високий рівень розвитку лідерських якостей сприяє успішній інтеграції школярів у суспільство, підвищує їхню конкурентоспроможність на ринку праці та формує активну громадянську позицію. Одним із ключових чинників, що впливає на розвиток лідерського потенціалу, є освітнє середовище, яке включає педагогічні методи, організацію освітнього процесу, міжособистісні відносини та позакласну діяльність.

У статті розглянуто значення *hard skills* (твердих навичок) та *soft skills* (м'яких навичок) у процесі формування лідерських якостей школярів. *Hard skills* охоплюють аналітичне мислення, цифрову грамотність, фінансові та управлінські навички, які є необхідними для ухвалення стратегічних рішень. М'які навички, зокрема комунікативні здібності, емоційний інтелект, стресостійкість та вміння працювати в команді, визначають ефективність взаємодії з іншими людьми та здатність до адаптації в мінливих умовах.

Проаналізовано методи розвитку лідерських якостей у шкільному середовищі, серед яких: проектне навчання, дебати, рольові ігри, волонтерська діяльність, участь у шкільному самоврядуванні, коучинг та менторство. Доведено, що поєднання активного навчання, практичного досвіду та позашкільної активності сприяє формуванню у школярів відповідальності, ініціативності, креативності та навичок управління.

Визначено основні проблеми, які гальмують розвиток лідерських якостей: відсутність системного підходу в освітній практиці, низький рівень інтеграції лідерських програм у навчальний процес, обмеженість методичного забезпечення. Запропоновано перспективні напрями подальших досліджень, що включають аналіз ефективності різних педагогічних методик, вивчення впливу емоційного інтелекту на розвиток лідерських якостей, дослідження взаємозв'язку між академічною успішністю та рівнем лідерських якостей учнів.

Результати дослідження підкреслюють необхідність розроблення та впровадження комплексних підходів до формування лідерських якостей у школярів. Сучасна освіта має не лише забезпечувати учнів знаннями, а й створювати умови для розвитку особистісних і соціальних якостей, необхідних для успішного лідерства в майбутньому.

Ключові слова: лідерські навички; лідерські якості; учні; заклади загальної середньої освіти; освітнє середовище; м'які і тверді навички; критичне мислення; комунікативні навички.

Roman POPOV

Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-3898-9534>

romtchik@icloud.com

INTERRELATIONSHIP BETWEEN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT AND THE DEVELOPMENT OF LEADERSHIP QUALITIES IN STUDENTS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The modern system of general secondary education is aimed not only at transmitting academic knowledge but also at developing personal qualities, particularly students' leadership competencies. A high level of leadership skills contributes to the successful integration of students into society, enhances their competitiveness in the labor market, and fosters an active civic position. One of the key factors influencing the development of leadership potential is the educational environment, which includes pedagogical methods, the organization of the learning process, interpersonal relationships, and extracurricular activities.

The article examines the significance of *hard skills* and *soft skills* in the process of forming students' leadership qualities. *Hard skills* include analytical thinking, digital literacy, financial, and managerial skills essential for strategic decision-making. *Soft skills*, such as communication abilities, emotional intelligence, stress resistance, and teamwork skills, determine the effectiveness of interaction with others and the ability to adapt to changing conditions.

The study analyzes methods for developing leadership skills in the school environment, including project-based learning, debates, role-playing games, volunteer activities, participation in student self-government, coaching, and mentoring. It has been proven that a combination of active learning, practical experience, and extracurricular activities fosters students' responsibility, initiative, creativity, and management skills.

The main problems hindering the development of leadership competencies have been identified: the lack of a systematic approach in educational practice, the low level of integration of leadership programs into the learning process, and limited methodological support. Prospective research directions include analyzing the effectiveness of various pedagogical methods, studying the impact of emotional intelligence on the development of leadership qualities, and examining the relationship between academic success and students' leadership competencies.

The research results highlight the need for developing and implementing comprehensive approaches to shaping leadership qualities in students. Modern education should not only provide students with knowledge but also create conditions for developing personal and social competencies necessary for successful leadership in the future.

Keywords: leadership skills; leadership qualities; students; general secondary education institutions; educational environment; soft and hard skills; critical thinking; communication skills.

Постановка проблеми. Сучасна система загальної середньої освіти спрямована не лише на передачу знань, а й на формування в учнів закладів загальної середньої освіти особистісних якостей, зокрема лідерських. Від рівня розвитку лідерських якостей здобувачів освіти значною мірою залежить успішна інтеграція їх у суспільство, їхня конкурентоспроможність та активна громадянська позиція.

Одним із ключових чинників, що впливає на формування лідерських якостей, є освітнє середовище, яке включає в себе педагогічні підходи, міжособистісні стосунки, організацію освітнього (навчального) процесу та позакласну діяльність учнів. Проте на практиці в школах не завжди створюються сприятливі умови для розвитку лідерського потенціалу учнів. Відсутність системного підходу до формування лідерських навичок, низький рівень інтеграції м'яких і твердих навичок у навчальний процес та обмеженість методичного забезпечення ускладнюють цей процес.

Таким чином, виникає необхідність глибшого теоретичного аналізу впливу освітнього середовища на розвиток лідерських якостей здобувачів загальної середньої освіти, визначення основних педагогічних умов та підходів, що сприятимуть ефективному формуванню лідерського потенціалу учнів у сучасних школах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування лідерських якостей учнів у закладах загальної середньої освіти є предметом досліджень у сферах педагогіки, психології та соціології. Багато науковців підкреслюють важливість освітнього середовища як ключового чинника розвитку лідерських якостей. Поняття «лідерські якості», його зміст та головні компоненти, створення умов для розвитку лідерських якостей учнів, а також проблеми виховання лідерів і формування соціально активної особистості аналізуються в працях О. Кравчук та Н. Сушик які визначили лідерські якості особистості учня [4; 7]; Т. Куниці, якою було сформульовано рекомендації щодо розвитку лідерських якостей учнів старшої школи [5]; дослідниками Y. Wang, B. Wang, O. Лаврентьевою та О. Крупським були розроблені моделі розвитку лідерських якостей учнів [3; 6].

Сучасні дослідження доводять важливість формування лідерських якостей у школярів та ролі освітнього середовища у цьому процесі. Однак недостатньо вивченими залишаються питання щодо конкретних методичних підходів, які сприяють інтеграції лідерських практик в освітній процес. Це зумовлює необхідність подальших досліджень у цьому напрямку.

Мета статті полягає у дослідженні впливу освітнього середовища на формування лідерських якостей учнів у закладах загальної середньої освіти, визначенні ефективних педагогічних підходів та створенні рекомендацій щодо розвитку лідерського потенціалу учнів закладів загальної середньої освіти.

Методи дослідження. У роботі застосовано комплексний підхід, що включає аналіз праць із педагогіки, психології, соціології та менеджменту, які розглядають розвиток лідерських якостей та вплив освітнього середовища. Використано порівняльний аналіз для співставлення різних підходів до формування лідерських якостей у школах різних країн або освітніх систем. Застосовано систематизація та узагальнення з метою класифікації та структурування отриманих теоретичних даних для формулювання загальних висновків.

Виклад основного матеріалу дослідження. У межах освітнього середовища відбувається не лише засвоєння академічних знань, а й розвиток лідерських якостей, комунікативних здібностей, відповідальності та самостійності учнів [2].

До компонентів освітнього середовища належать фізичне середовище (комфортність і доступність навчального простору – ергономічність класів, технічне оснащення, наявність творчих зон; естетичний вплив шкільного середовища на психологічний стан учнів), соціально-психологічне середовище (взаємовідносини між учнями, педагогами та адміністрацією; психологічний клімат у класі, рівень довіри та підтримки; вплив колективних форм роботи на розвиток відповідальності та ініціативності), дидактичне середовище (використання активних методів навчання (групові проекти, інтерактивні заняття, дебати); орієнтація на формування м'яких навичок (soft skills), необхідних для майбутньої професійної реалізації; залучення учнів до ухвалення рішень в освітньому процесі), позакласне середовище (участь у гуртках, громадських ініціативах, учнівському самоврядуванні; організація заходів, що сприяють самовираженню та розвитку лідерських якостей (конкурси, конференції, волонтерські проекти) [7; 8].

Дослідження показують, що чим сприятливішим є освітнє середовище, тим більше можливостей має учень для розвитку особистісного потенціалу. Заклади загальної середньої освіти, які підтримують ініціативність, критичне мислення та відповідальність, сприяють формуванню активних і цілеспрямованих особистостей [3]. Лідерські якості не є вродженими, а формуються через

активну взаємодію з середовищем, зокрема через створення умов для самовираження та саморозвитку. Отже, освітнє середовище є потужним інструментом розвитку особистості учня, і його якість визначає успішність становлення майбутніх лідерів суспільства.

Формування лідерських якостей учнів значною мірою залежить від середовища, у якому вони навчаються та розвиваються. Освітнє середовище може як стимулювати, так і гальмувати розвиток лідерських навичок. Основні аспекти впливу освітнього середовища на розвиток лідерських якостей: формування активної життєвої позиції, розвиток комунікативних навичок, створення умов для практичного застосування лідерських навичок, розвиток емоційного інтелекту, збалансоване поєднання теоретичного навчання та практичного досвіду.

Формування активної життєвої позиції здобувачів освіти забезпечується через надання учням можливостей для самовираження та ініціативи й створення умов для відповідального прийняття рішень. Розвиток комунікативних навичок школярів реалізується через впровадження інтерактивних форм навчання (дебати, круглі столи, рольові ігри) та залучення учнів до участі в проєктах та соціальних ініціативах. Створення умов для практичного застосування лідерських навичок здобувачів освіти відбувається через організацію учнівського самоврядування, проведення тренінгів із лідерства та командної роботи, співпрацю з наставниками, педагогами, тьюторами, та громадськими організаціями [7]. Розвиток емоційного інтелекту учнів забезпечується через психологічну підтримку учнів у розвитку впевненості в собі та створення безпечного середовища для самовираження. Збалансоване поєднання теоретичного навчання та практичного досвіду уможливується завдяки включенню курсів із розвитку лідерських навичок у навчальну програму закладу загальної середньої освіти й використання кейс-методу для розв'язання проблемних ситуацій.

Таким чином, освітнє середовище відіграє вирішальну роль у становленні лідерських якостей здобувачів загальної середньої освіти. Воно створює передумови для розвитку ініціативності, відповідальності, комунікабельності та організаторських здібностей, необхідних для успішної реалізації в майбутньому.

Шкільний простір є важливим компонентом освітнього середовища, що безпосередньо впливає на формування особистісних та соціальних навичок учнів. Він включає матеріальне оснащення, естетичне оформлення та організацію освітнього (навчального) процесу, які сприяють розвитку комунікативних, когнітивних та лідерських компетенцій здобувачів освіти. Основними аспектами впливу шкільного простору є: фізичне середовище та комфортність навчання (сучасні освітні простори (модульні класи, коворкінги, інтерактивні зони) сприяють активному залученню учнів в освітній процес; наявність відкритих просторів для спільної діяльності (бібліотеки, медіатеки, лабораторії) стимулює розвиток критичного мислення учнів та навичок командної роботи); інтерактивні навчальні зони (використання інтерактивних дошок, цифрових платформ і VR-технологій допомагає учням краще засвоювати інформацію та розвивати когнітивні навички; проєктні лабораторії дозволяють школярам застосовувати знання на практиці, формуючи їхню відповідальність і лідерський потенціал); емоційний комфорт і психологічна безпека (доброзичлива атмосфера, оформлення школи в яскравих кольорах, зони відпочинку створюють позитивний настрій для навчання; відкритість педагогів до діалогу сприяє формуванню довіри, що є основою для розвитку комунікативних навичок).

Формування лідерських якостей у школярів залежить від педагогічних методів та стратегій виховання, які використовуються в освітньому процесі [4]. Особистісно-орієнтований підхід передбачає врахування індивідуальних особливостей учня, створення умов для самостійного прийняття рішень та підтримку ініціативи та творчих здібностей учнів. Проєктне навчання реалізується через виконання групових і самостійних проєктів, що допомагає розвинути відповідальність, організаційні навички та здатність до планування здобувачів загальної середньої освіти. Кооперативне навчання полягає в роботі в командах над навчальними завданнями та формує комунікативні та організаторські навички. Спільне вирішення проблемних ситуацій допомагає учням навчитися аргументувати свої ідеї та знаходити компроміси. Гейміфікація освітнього процесу забезпечується через використання ігрових методик (рольові ігри, дебати, квести) для розвитку лідерських навичок та симуляційні тренінги, під час яких учні виконують ролі керівників, менеджерів, організаторів тощо.

Колективна діяльність у школі є потужним інструментом формування лідерських якостей. Саме у взаємодії з однолітками школярі набувають навичок командної роботи, відповідальності та вміння ухвалювати рішення. Факторами, які впливають на розвиток лідерських якостей у колективі є учнівське самоврядування, яке дозволяє учням брати участь у прийнятті рішень щодо шкільного життя, формує відповідальність та організаційні навички, навчає керувати проєктами, розподіляти обов'язки та працювати в команді; командні види діяльності сприяють розвитку комунікативних навичок, вмінню аргументувати свої думки та дослухатися до інших, спільні заходи (екскурсії, спортивні ігри, творчі конкурси) зміцнюють взаєморозуміння та підтримку серед учнів); волонтерські

проекти та соціальні ініціативи навчають учнів брати відповідальність за добробут громади та допомагають розвивати емпатію та організаційні здібності; рольові ігри та дебати сприяють розвитку лідерських якостей через прийняття відповідальності за певні рішення, навчають учнів відстоювати свої ідеї та вести конструктивний діалог; конкуренція та змагальність мотивують учнів до саморозвитку та досягнення високих результатів, вчать керувати власними ресурсами, планувати час і прагнути до вдосконалення.

Ефективне використання шкільного простору, застосування сучасних педагогічних підходів та організація взаємодії між учнями є визначальними чинниками у формуванні лідерських якостей. Заклади загальної середньої освіти мають створювати середовище, що мотивує здобувачів освіти до активності, сприяє розвитку їхніх комунікативних та організаційних навичок, а також допомагає розкрити їхній лідерський потенціал [1].

Освіта часто фокусується на засвоєнні академічних знань, проте для формування лідерських якостей потрібна і практична діяльність. Забезпечити баланс між ним можна за допомогою інтерактивного навчання, практичних завдань, виконання реальних проектів та наставництва з боку вчителів або старших учнів, яке допомагає розвивати лідерські навички здобувачів освіти. Інтерактивне навчання полягає в участі школярів у проектній діяльності, виконанні кейс-завдання. Практичні завдання передбачають використання дебатов, рольових ігор, симуляційних тренінгів для розвитку комунікаційних і організаційних навичок. Участь в реальних проектах відбувається через залучення здобувачів освіти до управління шкільними заходами, участь у благодійних ініціативах, організацію конкурсів та конференцій.

Існує взаємозв'язок між академічною успішністю та лідерськими якостями. Традиційно вважається, що високі оцінки є запорукою успішності, проте дослідження показують, що для лідерства важливими є не тільки академічні знання, а й уміння співпрацювати, ухвалювати рішення, аналізувати ситуацію.

Формування лідерських якостей у школярів передбачає розвиток не лише *hard skills* (твердих навичок), але й *soft skills* (м'яких навичок), які визначають здатність до ефективної комунікації, критичного мислення та командної роботи. *Hard skills* — це технічні навички та знання, які можна виміряти та оцінити. Вони формуються через навчальний процес та практичне застосування знань. Основні тверді навички, що сприяють розвитку лідерських якостей у школярів: аналітичне мислення та критичний аналіз (уміння працювати з інформацією, оцінювати її достовірність та приймати обґрунтовані рішення); фінансова грамотність (розуміння основ економіки та управління ресурсами допомагає майбутнім лідерам ухвалювати відповідальні рішення); цифрова компетентність (оволодіння сучасними технологіями дозволяє бути конкурентоспроможним та ефективно керувати командою в умовах цифрового середовища); проектний менеджмент (навички планування, організації та реалізації проектів є невід'ємною складовою лідерства). М'які навички визначають здатність взаємодіяти з іншими людьми та адаптуватися до змін. Вони відіграють ключову роль у розвитку лідерства. Основні м'які навички, які необхідно розвивати у школярів: емоційний інтелект (здатність розуміти власні емоції та емоції інших людей, що допомагає у створенні ефективної команди); комунікативні навички (вміння аргументовано висловлювати свою думку, слухати інших та вести переговори); креативність та ініціативність (пошук нестандартних рішень та готовність брати на себе відповідальність за нові ідеї); робота в команді (взаємодія з однолітками, вміння розподіляти обов'язки та підтримувати мотивацію); стресостійкість та адаптивність (здатність швидко пристосовуватися до змін та ефективно вирішувати проблеми) [5; 6].

Розвиток твердих та м'яких навичок у школярів є ключем до формування успішних лідерів майбутнього. Поєднання технічних знань із соціальними та емоційними навичками дозволяє підготувати молодь до ефективного управління, командної роботи та прийняття рішень у різних сферах життя. Саме комплексний підхід у навчанні допоможе виховати покоління лідерів, готових до викликів сучасного світу.

Розвиток лідерських якостей потребує збалансованого поєднання м'яких і твердих навичок. Освітні програми мають не лише надавати учням академічні знання, а й навчати їх застосовувати ці знання на практиці, розвивати комунікативні, організаторські та управлінські здібності. Важливо створювати баланс між теорією та практикою – знання без уміння їх застосовувати не дадуть ефективного результату. Лідерство не завжди пов'язане з високими оцінками, проте воно потребує здатності критично мислити, ухвалювати рішення та працювати в команді. Спеціальні програми та тренінги допомагають учням розвивати навички управління, комунікації, емоційного інтелекту.

Таким чином, освітнє середовище має стимулювати розвиток як академічних, так і практичних навичок, створюючи умови для формування майбутніх лідерів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Формування лідерських якостей у здобувачів загальної середньої освіти є важливим аспектом їхнього особистісного розвитку та соціальної інтеграції. Освітнє середовище відіграє ключову роль у цьому процесі, створюючи умови для

розвитку ініціативності, відповідальності, комунікативних навичок і організаторських здібностей учнів.

Результати дослідження свідчать про те, що якісне освітнє середовище сприяє становленню майбутніх лідерів, забезпечуючи баланс між теоретичним навчанням та практичним застосуванням знань. Інтерактивні методи навчання, активне залучення учнів до позакласної діяльності та створення умов для самовираження є необхідними компонентами ефективного формування лідерських якостей.

Важливим чинником є поєднання м'яких (soft skills) і твердих (hard skills) навичок, що дозволяє учням не лише успішно навчатися, а й розвивати критичне мислення, емоційний інтелект та здатність працювати в команді. Академічні знання слід доповнювати практичними завданнями, рольовими іграми, дебатами та участю в соціальних проєктах.

Ефективні педагогічні підходи для розвитку лідерського потенціалу учнів включають: особистісно-орієнтоване навчання, що сприяє саморозвитку та автономії в прийнятті рішень; кооперативне навчання, яке стимулює взаємодію між учнями, розвиваючи командні навички; гейміфікацію освітнього процесу, що підвищує мотивацію та залученість учнів до навчання; залучення учнів до учнівського самоврядування, що дозволяє їм брати на себе відповідальність за колективні рішення; проєктно-орієнтований підхід, який сприяє практичному застосуванню знань та розвитку ініціативності.

Отже, для ефективного формування лідерських якостей учнів необхідно створювати сприятливе освітнє середовище, що мотивує до саморозвитку, сприяє розвитку ініціативності та відповідальності, забезпечує можливості для практичного застосування отриманих знань і навичок. Заклади загальної середньої освіти мають адаптувати свої підходи до навчання, використовуючи сучасні педагогічні методики та підтримуючи активну участь учнів у навчальному та позанавчальному процесах.

Для підвищення ефективності розвитку лідерських якостей у школярів необхідно провести подальші дослідження у таких напрямках: аналіз та розроблення методичних рекомендацій щодо інтеграції лідерських практик у шкільну програму, вивчення впливу різних педагогічних підходів (наприклад, гейміфікації, коучингу, менторства) на розвиток лідерських навичок.

Список використаних джерел

1. Malykhin O, Aristova N., Bondarchuk J. Providing quality education to school-age children in times of war in Ukraine: A netnographic analysis. *The New Educational Review*. 2022. № 69. P. 180–190.
2. Topuzov O., Malykhin O., Aristova N., Popov R., Zasyekina T. Individualized learning in the context of blended mode of the educational process in secondary school: challenges and expectations. *SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION. proceedings of the international scientific conference*. 2022. Vol. 1. P. 560–571.
3. Wang Y., Wang B. Conceptual Model of Youth Leadership: A Review. *2009 ISECS International Colloquium on Computing, Communication, Control, and Management*, 2009. P. 487–490.
4. Кравчук О. Виховання лідерських якостей здобувачів закладів загальної середньої освіти засобами е-партисипативного проєктування. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Педагогічні науки*. 2023. № 4(57). С. 19–26. URL: <https://doi.org/10.32689/maup.ped.2023.4.3>
5. Куниця Т. Формування та розвиток лідерських якостей у старшокласників. *Theoretical and Methodical Problems of Children and Youth Education*. 2023. № 27(1). С. 271–281. URL: <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2023-27-1-271-281>
6. Лаврентьева О., Крупський О. Моделі розвитку лідерських якостей учнівської молоді: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Bulletin of Alfred Nobel University Series "Pedagogy and Psychology"*. 2023. Т. 2, № 26. С. 134–148. URL: <https://doi.org/10.32342/2522-4115-2023-2-26-14>
7. Сушик Н. Теоретичні основи формування лідерських якостей учнівської молоді. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 2013. № 7. С.110–115.
8. Яценко О. Горбунов М. *Формування лідерських якостей майбутніх менеджерів у процесі професійної підготовки: монографія*. Харків: НТУ «Харківський політехнічний інститут», 2018. 248 с.

References

1. Malykhin O, Aristova N., Bondarchuk J. Providing quality education to school-age children in times of war in Ukraine: A netnographic analysis. *The New Educational Review*. 2022. № 69. P. 180–190.
2. Topuzov O., Malykhin O., Aristova N., Popov R., Zasyekina T. Individualized learning in the context of blended mode of the educational process in secondary school: challenges and expectations. *SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION. proceedings of the international scientific conference*. 2022. Vol. 1. P. 560–571.
3. Wang Y., Wang B. Conceptual Model of Youth Leadership: A Review. *2009 ISECS International Colloquium on Computing, Communication, Control, and Management*, 2009. P. 487–490.
4. Kravchuk O. Education of leadership qualities of general secondary education seekers through e-participatory design. *Scientific Works of the Interregional Academy of Personnel Management. Pedagogical Sciences*. 2023. No. 4(57). P. 19–26. URL: <https://doi.org/10.32689/maup.ped.2023.4.3>
5. Kunitsia T. Formation and development of leadership qualities in high school students. *Theoretical and Methodical Problems of Children and Youth Education*. 2023. No. 27(1). P. 271–281. URL: <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2023-27-1-271-281>

6. Lavrentiieva O., Krupskiy O. Models of leadership qualities development in student youth: domestic and foreign experience. *Bulletin of Alfred Nobel University Series "Pedagogy and Psychology"*. 2023. Vol. 2, No. 26. P. 134–148. URL: <https://doi.org/10.32342/2522-4115-2023-2-26-14>
7. Sushyk N. Theoretical foundations of the formation of leadership qualities in student youth. *Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka East European National University. Pedagogical Sciences*. 2013. No. 7. P. 110–115.
8. Yatsenko O., Horbunov M. *Formation of leadership qualities of future managers in the process of professional training: monograph*. Kharkiv: NTU "Kharkiv Polytechnic Institute", 2018. 248 p.